

Az ostáblától a kártyáig

Játéktáblák, kártyák, különleges játékok a Nagytétényi Kastélyban

■ A Nagytétényi Kastély bútorkiállításának termeiben 2015 karácsonyán ismét lesznek iparművészek által díszített karácsonyfák. Ebben az esztendőben azonban a díszek fő témája a játék lesz, kapcsolódva a múzeumban november 21-én nyíló játék- és bábkiállításokhoz. Az egyik tárlat az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet gyűjteményéből válogat, a másik kiállítás pedig különleges játékokat mutat be az Iparművészeti Múzeum kollekcijából, főként a 18. századból. Nem ez az első alkalom, hogy főúri, fejedelmi udvarokban őrzött mives játékoknak ad otthont a kastély, hiszen már 1982-ben a táblajátékok bemutatása nagy sikert aratott. Ezúttal ezek körét bővítjük, ízelítőt nyújtva a játékokhoz használt különféle kellékekből és a múzeum kitűnő, 2005-ben az Iparművészeti Múzeumban kiállított unikális kártyagyűjteményéből, amely korai darabokat és különlegességeket egyaránt őriz.

A pár száz évvel ezelőtt készült játéktáblák meglepnek bennünket értékes, egzotikus anyagokkal, mives, igényes kialakításukkal, a díszítés sokrétűségével, a korra jellemző motívumkinccsel és az ábrázolt figurák

Fotó: Kolozs Ágnes / Iparművészeti Múzeum, Budapest

Játéktábla / Gameboard

Németország, 1590 körül, fa, tusfestéses elefántcsont berakás, csukott állapotban: 34,5x34,5x5,3 cm (Iparművészeti Múzeum, Budapest) / Germany, c. 1590, wood, India ink-painted ivory inlay, closed: 34,5x34,5x5,3 cm (Museum of Applied Arts, Budapest)

szimbolikus mondanivalójával. A sakk mellett – amely vitathatatlanul a logikai, taktikai játékok fejedelme –, a táblajátékok közül az ostábla, a malom és a dámajáték volt a legnépszerűbb. A játéktáblákat, játékdobo-

Hímzett ostábla / Embroidered backgammon board

Velence (?), 17/18. század, fa, hamis ripszelyem, színes selyem tűfestés, arany- és ezüstszállal kétoldalasan hímzett, csukott állapotban: 40,4x31x6,5 cm (Iparművészeti Múzeum, Budapest) / Venice (?), 17/18c., wood, fake silk reps, colour silk needle painting, gold and silver double-sided embroidery, closed: 40,4x31x6,5 cm (Museum of Applied Arts, Budapest)

Fotó: Kolozs Ágnes / Iparművészeti Múzeum, Budapest

zokat mindig igyekeztek – praktikus okoknál fogva – úgy kialakítani, hogy a rendelkezésre álló felületek maximális kihasználásával több játék játszására alkalmassá váljanak. Így a 14. századtól egyesesen kombinálták a sakk és a dámajáték úzására egyaránt alkalmas

Fotó: Kolozs Ágnes / Iparművészeti Múzeum, Budapest

Fotó: Kolozs Ágnes / Iparművészeti Múzeum, Budapest

Ostábla ládája / Backgammon board case

Magyarország, 18. század eleje, fa, bőrrel bevont, aranyozott, festett, csukott állapotban: 43,8x43,8x12,5 cm (Iparművészeti Múzeum, Budapest) / Hungary, early 18th c., wood, leather, gilt, painted, closed: 43,8x43,8x12,5 cm (Museum of Applied Arts, Budapest)

8x8-as mezőt a malom-, illetve ostáblákkal. Zsanírokkal egymáshoz kapcsolták a játéktáblákat, s így azokat összecsukva, alkalmasak voltak a játékkellékek, játékkövek tárolására.

Az Iparművészeti Múzeum tulajdonában lévő legkorábbi szétnyitható játéktábla a 16. század végéről származik: a gazdag, késő reneszánsz ornamentika és a figurális díszítmény faalapon elefántcsont berakásokkal készült. Korban, stílusban hozzá hasonló, ám jóval egyszerűbb díszítésű egy másik játéktábla, amelyen a visszafogott díszítmények mellett főként az anyagok szépsége dominál, jellemzően e korszakra, amikor az elefántcsont és a különféle fafajták együttes felhasználása, kombinálása tipikus volt.

Az egész gyűjteményben a legkülönlegesebb egy textilbevonatú, hímzéssel dúsan díszített ostábla. A játékmzőket borító textilen vadászjelenetes emblémák, török haditrófeák és múzsák láthatók, latin és olasz nyelvű idézetek olvashatók. Az emblémák főhőse a

Bilboquet / Bilboquet

Franciaország, 18. század, elefántcsont, esztergályozott, aranyfonalú zsinag, hosszúság: 15 cm, golyó: Ø 2,5 cm (Iparművészeti Múzeum, Budapest) / France, 18th c., ebony, turned, gold thread string, length: 15 cm, ball: Ø 2,5 cm (Museum of Applied Arts, Budapest)

sas, amely uralkodók, hadvezérek jelképe volt egykor. A verssorok győztes hadvezér diadalát zengik, s a törökkel vívott csatározások egyik fényes győzelmére is utalnak. Mai ismereteink szerint a díszítőmotívumok és a verssorok leginkább a török elleni küzdelmek két fővezérére, Badeni Lajos Vilmos őrgrófra (1655–1707) vagy Savoyai Jenő hercegre (1663–1736) illenek. A játéktábla a 17. század utolsó évtizedeiben, legkésőbb a 18. század elején készülhetett, megőrkítve egy nagy török elleni diadal emlékét.

Bőrbevonatú játékládánk szintén igazi kuriózum, amit magyar mesterremeknek tekinthetünk, hiszen

a magyar bőrkikészítő mesterek európai hírűek voltak. Finom ornamentika futja be a peremeket, oldalakat, még a játémezőket is, az aranyozott bőrkötésű könyvek technikai megoldásait és motívumait idézve.

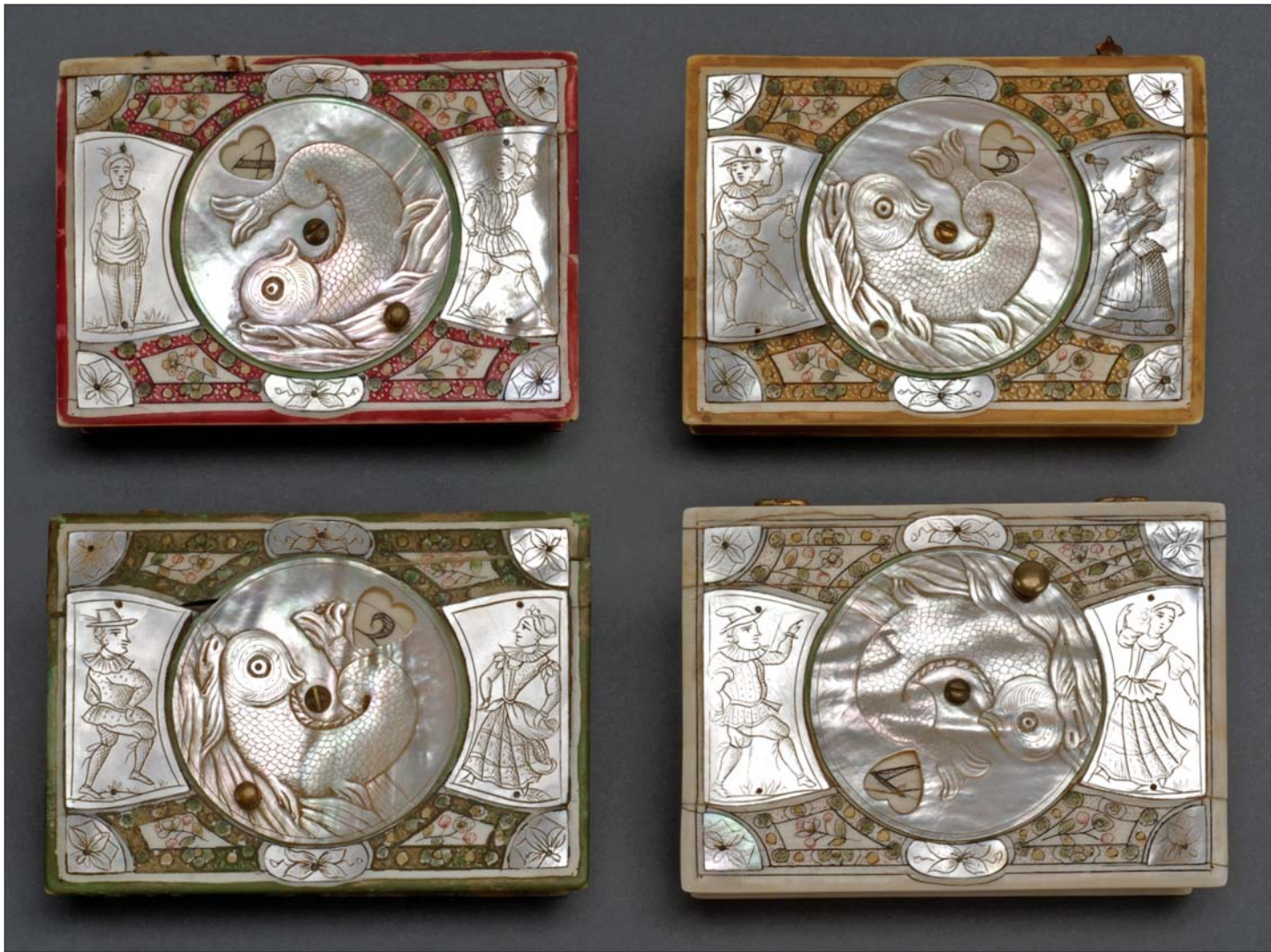
A legelterjedtebbek a faintarzia díszítésű játéktáblák voltak. Diófa alapon diógyökér, jávor- és körtefa berakásos a múzeum 18. század közepi, címeres, rokokó játékládája, amelynek igazi szépségét a különféle mintázatú és árnyalatú fafajták adják. Szokatlan, hogy a játékdoboznak csak belső két felén van játéktábla. A játékezők közepén kagylós, leveles kartus-

Mariaval le Jeune: Zsetondobozok játékjegyekkel / Mariaval le Jeune: Token boxes

Párizs, 1740–1760, jelzett, elefántcsont, véssett, festett, egyenként: 5,9x8,4x1,8 cm (Iparművészeti Múzeum, Budapest) / Paris, 1740–1760, signed, ebony, engraved, painted, 5,9x8,4x1,8 cm each (Museum of Applied Arts, Budapest)

Fotó: Molozs Ágnes / Iparművészeti Múzeum, Budapest

Mariaval le Jeune: Zsetondobozok játékkjegyekkel / Mariaval le Jeune: Token boxes

Párizs, 1740–1760, jelzett, elefántcsont, gyöngyház, vésett, festett, egyenként: 6x8,5x1,7 cm
(Iparművészeti Múzeum, Budapest) / Paris, 1740–1760, signed, ebony, mother-of-pearl, engraved, painted,
6x8,5x1,7 cm each (Museum of Applied Arts, Budapest)

ban egy-egy címer látható: egy morva család, illetve a magyar Beke család címere. A rokokó díszítmények korabeli mintalapok alapján készültek.

A játéktáblákhoz tartozó játékkorongok általában szétszóródtak, sajnos többnyire csak egyenként kerülnek elő, nagyon ritka, amikor együtt az összes

megmaradt. A „klasszikus” játékkorong fából való, amely könnyen megmunkálható, esztergályozható, festhető és állagát tartósan megőrizi. A játékkorongokat esztergályozhatták elefántcsontból is, ezek már anyaguknál fogva is igen értékesek.

A 16. századtól egyszerűsítették az eljárást, elterjedtek a préseltfa játékkorongok. E technika feltalálása Leonhard Danner, nürnbergi mester nevéhez fűződik. A játékkorongok témaválasztása igen gazdag volt, gyakran örökítették meg diadalokat, kiemelkedő, főként török elleni csatákat, harcokat, vagy éppen neves történelmi személyiségeket, római hősokeket, győztes hadvezéreket, uralkodókat, sőt zsoldosvezéreket is. A török elleni küzdelemben diadalt arató Szent Ligához csatlakozó uralkodók, valamint a szövetséget kezdeményező XI. Ince pápa képe játékkorongon is megjelent. Kedveltek a lovas ábrázolásokat, mint például a VI. Károly német-római császárt, XIV. Lajos francia királyt, III. (Sobieski) János lengyel királyt, hadvezért megörökítőket.

Különösen Augsburgban és Nürnbergben készült sok játékkorong, hiszen ezek a német városok nemcsak kereskedelmi, hanem művészeti központok is voltak. Számos híres mester, műhely dolgozott itt; neves éremkészítők, akik nemcsak érmekeket, hanem azok mintájára, az érmék motívumaival játékkorongokat is készítettek.

A játékhoz gyakran „játékos”, erotikus ábrázolások kapcsolódnak: a játékkorongokon olykor megjelenik maga a szerelem, a szenvedély ábrázolása: a „tiltott gyümölcs” – mint ahogy a játék bizonyos formája is az volt. Kétértelmű szólások, pajzán idézetek illusztrálásáról van szó, amelyek erkölcsnemesítő szándékkal készültek, ugyanakkor profán humor jellemzi ezeket a moralizáló, emblematisz ábrázolásokat. Ritkán magát a játékot, a játsszó figurákat vagy az ostáblát is megörökítették a korongokon.

A 18. századi játékkorongok többnyire jelzettek, s ennek nyomán azonosíthatjuk a mestereket. A leg-híresebbek: Martin Brunner, Philipp Heinrich Müller, Peter Paul Werner, akiknek az Iparművészeti Múzeumban is található játékkorongjaik.

Igazi ritkaság az úgynevezett bilboquet, amit leg-főképp a 17–18. században használtak. Olyannyira

francia, hogy igazából magyar neve sincs. A bille (golyó) és boquet (dárda, csúcs) szavakból alakult ki, s kétféle formája terjedt el: az egyik szerint a dárda-hegyhez zsinórral rögzített golyót kellett felszúrni, a másik esetben – s ilyen, elefántcsontból esztergált példánya van a múzeumnak is – a nyél pohárszerű tartóval végződő részébe kellett a fellendített golyót beleejteni. Franciaországban az igazi bilboquet-mánia a Napkirály, XIV. Lajos idejében divott.

A kiállításon játékokhoz használt kellékek is láthatók, kockavetőpoharak és kanál, különféle anyagokból, valamint több játékdobozka. Egy régi, igen népszerű itáliai, reversi nevű kártyajátékhoz használták számolás céljából azokat a játékgjegyeket, amelyek Mariaival le Jeune nevével jelzett zsetondobozkákban kaptak helyet. A 18. század közepén készült dobozokból két négydobozos sorozat is megtalálható az Iparművészeti Múzeumban: mindkettő vésett, színezett elefántcsont, az egyiket gyöngyház rátét, illetve berakás is gazdagítja. Fedelükön elfordítható kerek tárcsa van, ettől jobbra és balra a commedia dell'arte jellegzetes figurái jelennek meg.

A kártyajáték – bár hosszú ideig tiltott volt, az ördög bibliájának nevezték, s az egyház kiátkozással sújtotta a játékra vetemedőket – évszázadokon át népszerű volt és maradt. Kevésbé ismert, de Magyarországon a legjelentősebb kollekción az Iparművészeti Múzeumé. A gyűjtemény legkorábbi darabja egy 1560-as évében készült bécsi kártyaív. Éppúgy, mint ahogy a táblajátékok esetében, e lapocskák is igen gyakran a kor neves személyiségeihez kötődnek, a képecskék gyakran ábrázolnak csatákat, küzdelmeket, s ezúttal illeszkedve a játéktáblák világához, hasonló tematikájú darabokat válogattunk e pazar gyűjteményből.

A karácsony a családi együttlét, együtt játszás időszaka is, reméljük, látva e gazdag bemutatót, otthon is előkerülnek a táblajátékok, és ismét hódít a kártya varázsa is.

HORVÁTH HILDA
művészettörténész, a kiállítás kurátora

(Főúri játékok – az ostáblától a kártyáig. Iparművészeti Múzeum – Nagytétényi Kastély, Budapest, 2015. november 21. – 2016. január 24.)